

МИЛОШ МИХАИЛОВИЋ

ЈЕРОТЕЈ РАЧАНИН – ПРВИ МОДЕРНИ ПУТОПИСАЦ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ?

САЖЕТАК: Рад се бави проскинитарионом Јеротеја Рачанина у контексту развоја српске путописне књижевности. Да би се стекао јаснији увид у разлике између барокног проскинитарiona и путописа у његовим различитим развојним фазама, Јеротејево дело смо упоредили са *Градовима и химерама* Јована Дучића и *Африком* Растка Петровића. Приликом компаративног читања фокус је стављен на контекстуализацију особености ових дела и разумевање околности које су узроковале различите начине писања о феномену путовања. Сва три дела упоређена су са имаголошког становишта, и препознате су разлике у односу према Другом; поред имаголошке димензије, дотакли смо се и литерарних поступака које су ови аутори користили. На крају, понудили смо једну реevaluацију Јеротејевог места у нашој књижевности.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: проскинитарion, путопис, барок, имагологија, Друго

Барокни проскинитарion као жанр

Барокни проскинитарion заузима специфично место у дијахроничком прегледу српске књижевности. Да бисмо га боље разумели, морамо размотрити генезу и особине тог жанра. Тако ћемо, пратећи метатекстуалне повезнице, доћи све до византијске књижевности, која од шестог века бележи прве водиче за ходочаснике у Свету земљу. Они су, пре свега, практичне намене, и немају превелику књижевну вредност (изузетно прецизно, каталошки се наводе конаци, посећени градови, богомоље се описују пластично, у бројкама и без личних импресија). Ти водичи били су писани на

грчком језику, али су масовно превођени, између осталог, и на словенске језике (па тако и на старословенски), тиме вршећи утицај на књижевност народа византијског културног круга.

У Србији касног средњег века текстови тог типа заступљени су у оквиру преводне и домаће књижевности; на пример, чести су сажети каталози јерусалимских светих места. Један од њих, рецимо, јесте Бдињски (Видински) зборник из 1360. године; затим, спис о боравку у Јерусалиму, светим местима у Палестини и на Црвеном мору Никона Јерусалимца (1441–1442), као и једно дело Константина Филозофа¹. Ситуација није нимало другачија ни у другим словенским земљама, што само говори о значају Свете земље и институције ходочасништва тадашњем човеку, али и општељудској радозналости и потреби за сазнањем.

Крај постојања српске државе није означио и крај старе књижевности; насупрот. Она ће наставити да цвета још неко време, чувајући византијску културну традицију (између осталог, и жанр проскинитарiona). Дуго је ова стваралачка делатност била ограничена на манастире на подручју некадашње српске државе, да би се, с Великом сеобом 1690. године, српске културне границе помериле далеко на север, где ће стара књижевност у раду тзв. Рачана доживети свој последњи успон пре неминовног гашења пред савременим утицајима којима су Срби након сеоба по први пут били изложени.

Манастир Рача био је један од оних који су настрадали од турске руке; монаси овог манастира су, након пресељења на територију Јужне Угарске (пре свега, у Сентандреју) наставили преписивачку делатност која је отпре негована у Рачи. Велики број српских прегалаца у Угарској тада је себе називао Рачанима: Кипријан Рачанин, Јеротеј Рачанин, Христифор Рачанин, Симеон Рачанин, Теодор Рачанин, па чак и Гаврил Стефановић Венцловић². Управо Јеротеј Рачанин биће аутор једног од најуспелијих проскинитарiona.

Методолошки оквир рада

Јеротејево *Путишасиџвије* вероватно је литерарно најуспелији путопис барокног доба (ако ништа, међу онима који баштине традицију средњовековног проскинитарiona). У питању је дело које,

¹ Милорад Павић, *Историја српске књижевности барокног доба*, Београд: Нолит, 1970, 305.

² Боривоје Маринковић, „Одломци трагања за Рачанима и традицијом о Јеротеју Рачанину”. *Од Рачана до Сјерије: српска књижевност XVIII века: (барок, просвећеност, класицизам, ђредромантизам): хрестоматија*. Ур. Савковић Нада. Нови Пазар: Државни универзитет; Нови Сад: Завод за културу Војводине, 2010, 79.

поштујући утврђене жанровске обрасце, доноси и крајње модеран уметнички сензибилитет и стилску иновативност, и зато нам је од изузетног значаја за детаљнију анализу, као истовремено парадигматично за жанр барокног проскинитариона, али и наговештај тежњи које ће своју потпуну реализацију доживети тек у српској књижевности двадесетог века и тадашњим путописима.

Из горенаведених разлога, сматрамо га репрезентативним. Тај избор, на крају крајева, и није толико тежак као што би се могло чинити. Остали проскинитариони на српском језику настали у том периоду – путне белешке Михаила Кратовца, *Поклоник Гаврила Тадића*, белешке Арсенија Чарнојевића са путовања у Свету земљу 1682–1683. године, белешке ходочасника Лаврентија о путу са Хиландара у Свету земљу, описи светих места у Јерусалиму Јоана Дамјановића, спис *Морейлаваније* Јована Рајића, у којем се описује путовање на Хиландар, рукопис *Проскинијарија свјатајао їрада Јерусалима* сачуван у Риму, *Описаније Јерусалима* Христифора Жефаровића³, итд. – мање су успели и углавном су недоступни и у оригиналу, а камоли у преводу.

Проналажење двадесетовековних дела које би се могла упоредити са Јеротејевим ради уочавања сличности и разлика показало се донекле тежим, и у томе нам је од изузетне помоћи била монографија Владимира Гвоздена *Српска њуїоїисна кулїура 1914–1940*, која путописну књижевност прве половине двадесетог века детаљно обрађује и ставља у одговарајући контекст. Читајући ово дело, као и већи број српских путописа из прве и друге половине двадесетог века, на крају смо се одлучили за прављење опсежне паралеле са делом *Градови и химере* Јована Дучића, као и путописом *Африка* Растка Петровића.

Ова два дела изабрали смо за поређење из више разлога. Пре свега, они припадају различитим епохама (модернизму и авангарди), што нам даје могућност да лакше пратимо развој путописа као књижевног облика у двадесетом веку; затим, у питању су успешни и парадигматични представници ове књижевне врсте, изузетно уважени у српској науци о књижевности. Поред тога, *Градови и химере* се у одређеним својим сегментима (писмо из Палестине и писмо из Египта), географски преклапају са путописом Јеротеја Рачанина, што нам омогућава један додатни слој поређења који овакав рад само може обогатити.

³ М. Павић, нав. дело, 306.

Основно питање које морамо размотрити јесте *однос човека ѡрема ѡуѡовању*. Културолошки јаз између Јеротеја Рачанина и писаца двадесетог века много је већи него што то два столећа протекла по календару могу навестити; говоримо, с једне стране, о писцу који баштини традицију старе књижевности и културу засновану на византијској, који суштински припада културном кругу средњег века; с друге стране, имамо ауторе који су, у сваком смислу, људи свог времена, носиоци модерног погледа на свет, обликовани по западњачком моделу и стасали на европским књижевним узорима.

Између Јеротеја и модерности стоје такви значајни преокрети, као што је рат за аустријско наслеђе, Седмогодишњи рат, индустријска револуција и грађанске револуције, значајне догађаје 20. века и да не спомињемо. Поред свега тога, Јеротеј је припадао једном културном атавизму, остатку прошлости; као Србин у Хабзбуршкој монархији, пребег из Турске, налазио се на ободу тадашњег „цивилизованог света”. *Пуѡашасѡивје* се чита као да је у питању остатак старијих времена; на први поглед, чини се да је његово путовање у Палестину сличније Растковом но Дучићевом.

Путовање у средњем веку (које је у тесној вези с Јеротејевом поетиком) захтевало је један много већи напор него што је то данас случај, напор можда већи него у било којој претходећој или следећој епохи. Лишене цивилизацијске погодности римске културе (уређених путева и *Pax Romanae*), човек средњег века отискивао се у једну крајње неизвесну пустиловину, која је могла трајати годинама, и носити низ опасности: од разбојника, болести, природних несрећа, и тако даље. Самим тим, значај путовања био је много већи, што је условило да оно постане културни чин и значајан књижевни мотив. Јеротејев пут, „који је трајао нешто више од годину дана, од средине 1704. до средине 1705”⁴, има све одлике средњовековног.

За човека двадесетог века, путовање је постало умногоме лакше. Парни мотор и, касније, мотор са унутрашњим сагоревањем, омогућили су да се саобраћај унапреди на један нови ниво; железница и поморски саобраћај доживели су своје златно доба. Већина западног света постала је крајње доступна, и то не само физички; све већа доступност информација уклонила је вео мистерија са тада далеких и непознатих крајева. Све ово довело је до тога да у свести већине људи путовање изгуби дубље значење које је некада

⁴ Б. Маринковић, нав. дело, 102.

имао; чак и када је занимање за *локацију* на коју се долази постојало, сам чин доласка изгледео је. У књижевности, међутим, путовање је опстало као мотив.

Најзначајнијим типом путовања у средњовековној литерарној традицији можемо сматрати ходочашће, које заузима важно место у хришћанској и исламској традицији. У средњем веку, обилажење светих места представљало је значајан циљ у животу већине људи; ходочашћа су варијала од локалних (попут оног опеваног у *Кентџерберџским њричама*), па до одисеја које су се протезале преко три континента. Неизбежно је било да се уз такав тип путовања веже сакрални значај, и да оно временом поприми један дубљи, симболички значај путовања душе, које на микрокосмичком плану представља одраз макрокосмичког ходочашћа.

Ова димензија значења не само да је сачувана у барокном проскинитариону него је чак и попримила много већи значај него што је дотад имала у српској књижевности; по томе се, парадоксално, приближава модерном путопису и одаљава од византијског проскинитариона. Попут модерног путописа, проскинитарион путовању даје додатан ниво значења, претварајући га у чин културе и самоспознаје; међутим, овде је реч о конвергенцији, с обзиром на то да проскинитарион није извршио утицај на развој нашег модерног путописа, и да се не може говорити о примеру књижевне еволуције. Проскинитарион, да продужимо са биолошком аналогijом, представља угашену грану на жанровском „дрвету живота”.

Модерни путопис разликује се од проскинитариона у неколико битних тачака: у питању је жанр различите генезе, настао независно од средњовековне византијске традиције и лишен чисто хришћанске визуре, у којој се сакралност путовања нужно везује за религијску представу. *Путовање душе* у проскинитариону у географском смислу је везано за света места, а у метафизичком за аналогне процесе прочишћења и искупљења (нужно религијски конотиране. У модерном путопису се, такође, може говорити о *путовању душе*, али оно је тамо, пре свега, лично, измештено из хришћанског координатног система; као резултат, жанр се усложњава, богатећи се различитим утицајима.

Јеротејево *Путишасџивије* смештено је у један превасходно хришћански оквир; у њему се описује пут у Свету земљу и повратак из ње⁵. У многим својим деловима, оно је један заморан каталог који се с напором чита и пресиђује читалачку машту; међутим,

⁵ Није згорег напоменути да се повратак одвијао различитом рутом како би се очувала слика круга, савршеног геометријског облика, који на симболичком плану одговара *путовању душе*.

епизоде које испадају из строге дескриптивности и окрећу се опчињености егзотичним, као и умети легендарног карактера овом проскинитариону дају на занимљивости и чак га и данас чине привлачним штивом. Сукоб круте, традиционалне норме и ствараоца-иноватора и више је него чит, што доводи до нехомогеног карактера дела. Јеротеј пише на размеђи епоха, и у њему се традиционалиста сукобљава са модернистом.

Пластични описи свећњака, олтара и икона, толико прецизни да би се могли искористити за израду шаблона за 3D штампач не могу бити оно што нас привлачи Јеротеју; то су очито анахрони елементи, рудименти практичног значаја проскинитариона и потребе за документарношћу. Таква банална фактивност је у пређашњим временима имала одређени значај, али га у модерности губи; убрзани развој визуелних медија кроз време га чини све излишним. Бакрорез је још у Дирерово доба успешно замењивао хиљаде речи; фотографије у деветнаестом и двадесетом веку раде то још успешније.

Путопис за човека модерног доба није исто оно што је био човеку средњег века: једини извор информација о другим областима. *Фактивни* значај путописа великим губи на значају, и путопис постаје *фикција*; његов значај сада је превасходно уметнички. Путописац више не говори о подацима зарад података већ их употребљава да би створио једну уметничку визију; то је радио и Јеротеј, али у мањем обиму и са мањом самосвести. Погледамо ли Петровићеву *Африку*, видећемо да је њена чињенична страна (ма колико дело било информативно), пре свега, у служби грађења колизије са (имаголошким) Другим; код Дучића се фактивност чак занемарује, и акценат је на једној личној импресији и филозофском промишљају.

То што Јеротејев путопис и данас изазива пажњу *чићалаца*, а не само историчара књижевности говори о томе да је, највероватније несвесно, супротставивши свој уметнички сензибилитет традицији жанра у коме ствара, створио дело ванвремених уметничких квалитета. Да бисмо могли боље разумети начин на који је то остварено, упоредићемо литерарне поступке, светоназор и поглед на Друго овог проскинитариона и путописа с којим смо изабрали да га поредимо, да би се на крају позабавили његовом рецепцијом у српској књижевности.

Литерарни њосиујци Јеротеја Рачанина

Основни литерарни поступци Јеротеја Рачанина потекли су из традиције проскинитариона и старе српске књижевности уопште: у питању су, пре свега, *дескрипција* и *каћало*. Описима различитих

предмета, здања и места посвећује се доста пажње. Напомињемо да се најчешће не може говорити о пејзажу у правом смислу те речи, с обзиром на то да уметничка стилизација није присутна и да уместо ње имамо превасходно техничке описе. Имајући у виду претпоставку да је ово дело могло настати као проширење путничког дневника⁶, не чуди присуство многих каталога (набрајање места и конака итд.).

Вреди се задржати на упливу различитих књижевних жанрова који обогаћују овај путопис: пре свега, реч је о *лејендама* и *џредањима* (превасходно етиолошким) које се везују за различита места на Јеротејевом путу. Поред тога, видљив је уплив *жиџијне* књижевности, поготово њеног најзначајнијег (фантастичког) елемента: *чудеса светица*. У том смислу, посебно је симптоматична епизода о бури на пучини, која се може упоредити са сличном епизодом у житију Св. Саве; у питању је значајан мотив не само хришћанске религиозне него књижевности уопште. Све то говори нам о Јеротејевој доброј упућености у средњовековну књижевност и богату културну традицију.

Легендарни уметници карактеристика су барокног *меџафизичког њејзажа*, који се гради путем материјалних објеката који своју материјалност трансцендирају; „једном материјалном објекту одговара и прати га легенда, његов метафизички алиби”⁷. Овај поступак везује се за „оживљавање интересовања за свет чуда, за мистичне легенде, за хришћанску егзотику, чији је један вид задовољања и путовање у света места”⁸. Он није субјективан већ објективан, односно представља интертекстуално повезивање са старом српском књижевношћу; временом се проширио и на објекте без сакралног значаја, с религије скренуо у историју и легенду, и тиме модернизовао проскинитарион.

За савременог читаоца, међутим, уочљив је недостатак утиска *романескног*; роман као жанр тада још није био успостављен у српској књижевности. Наративна димензија Јеротејевог дела слабо је изражена: она је, истина, присутна зато што је присутно *креишање* кроз простор, али највећи део проскинитариона јесте управо *сџаџичан*. Статичност постоји и у Дучићевом делу *Градови и химере*, али она је другачијег типа: Дучић се самим чином путовања ни не бави већ суштински пише огледе о земљама и њиховим људима. С друге стране, *Африка* се недвосмислено чита као узбудљиви роман.

⁶ Пут је трајао од средине 1704. до средине 1705. године, а путопис је завршен 1727. године.

⁷ М. Павић, нав. дело, 312.

⁸ Исто.

Модерни путопис као врста изразито је флуидан и налази се под непрестаним утицајем других књижевних врста. Код Дучића, дескрипција појавне стварности потпуно је потиснута у други план; уместо тога, фокус је на филозофском проматрању. Ту се *есеј* сједињује с путописом, док код Петровића имамо доминантан утицај романескног. Дучићев путопис нема изражену наративну димензију, Петровићев је цео једна велика прича, *фикционализација* путовања. Преображај из превасходно *документарне* форме у превасходно *лићерарну* изродила је модерни путопис, можемо закључити; у Јеротејевом писању налазимо клицу те метаморфозе.

Сусрећ са Другим

Разматрање које следи започећемо Гвозденовом тврдњом како је „у књижевним делима – као и у животу – основни бинаризам [...] колектив властитог / колектив другог”⁹. Говорећи о путопису Јована Дучића, овај аутор примећује следеће: „описи других националних култура чине, као што су указали бројни критичари, доминантну карактеристику његовог путописа – и то много описи других као појединаца него представника група и самих група”¹⁰. Дучићев сусрет са Другим упоредићемо са Јеротејевим (Египат, Палестина) и Петровићевим (иако је он боравио на другом делу афричког континента за разлику од друге двојице аутора).

Дошавши у Египат, Јеротеј бележи оно на шта је наишао, и врло су ретки моменти у којима би се у њему могло видети нешто више од барокног туристе: описи египатског живља, вредносно неутрални, немају претензије на општост и уместо тога представљају забележене слике из свакодневног живота. Елементи егзотизма су присутни: дивљење палмама („финик”) које су у то време биле изразито популарне у српској култури, нојевом јајету, шећерној трски, памуку. Велика се пажња посвећује библијским знаменитостима (Јосифов бунар, двор, амбари; место где се Христ скривао; место раздвајања Црвеног мора).

У Јеротејевој свести, Африка није антрополошка обележена. За Дучића је речено како „из старог прелази у антрополошки најстарији свет, из света белих људи одлази [...] међу људе црне, са њиховим наравима првог човека”¹¹; то још више важи за Петровића, који одлази у црну Африку, конрадовско „срце таме”. Успостава се непремостива расијална разлика: „Због тога, што смо даље,

⁹ Владимир Гвозден, *Јован Дучић њујоркаца: ојлед из имајологије*. Нови Сад: Светови, 2003, 25.

¹⁰ Исто.

¹¹ Исто, 206–207.

људи нам изгледају све дивљији, све уплахиренији и све више једно друго човечанство, паклено, прашумско и пећинско. Оваквих црнаца никада нема у Европи; они се никада не цивилизују”¹².

Сусрет са, у српској традицији много значајнијим представницима Другог, људима исламске вероисповести, још је релевантнији. Код Дучића се јавља „низ бинаризама кроз које се потврђује теза о надмоћи европског духа [...] над исламском цивилизацијом”¹³; Петровић се муслимана повремено дотиче са предрасудама, нпр.: „Прво што напусте кад пређу из фетишизма у муслиманство јесте чистоћа. Муслиманство их научи да се запирају и они престају да се перу”¹⁴. Код Јеротеја, бинаризми су одсутни; на многим се местима говори о Турцима, али они су само део путопишчеве свакодневице или предмет легенди и предања (нпр. предање о крви калуђера кога су Турци убили и која се није могла уклонити са зида).

Јеротејева и Дучићева Палестина умногоме се разликују; Јеротеј говори из позиције ходочасника и писца водича за будуће ходочаснике. Овај део *Путишасџивија* можда је и најзасићенији дугим описима (посебно се истичу детаљни протоколи црквених обреда у различитим светињама) и каталозима места, што, уосталом, приличи његовој могућој практичној намери. Приступ је документаристички, чита је утилитарна намена, фиктивност се повлачи пред фактивношћу, а опис земље чврсто је утемељен у сувременим урбанистичким и геополитичким приликама; с друге стране, Дучић се бави ванвременим судовима, занемарујући сувремене историјске догађаје, описујући, пре свега, „простор у којем се одвијала новозаветна прича, крајолик који одражава заустављено време библијских догађаја”¹⁵.

Јеротејеви Јевреји („Чивути”) део су стварности и прихватају се као датост, као неодвојиви члан мултиконфесионалног конгломерата својственог блискоистичним просторима; Дучић, с друге стране, даје „низ карактеризација јеврејског народа”¹⁶, и пишући на имплицитној, есенцијалистичкој претпоставци „духа нације” покушава дати приказ једног народа. Може се говорити о предрасуди према Јеврејима, која, као и Петровићева предрасуда према афричким староседеоцима, суштински представља антрополошки, а не расистички расизам, који се превасходно реализује као одраз њихове евроцентричности и културе времена у ком су живели, јер, „аутор се ослања на ауторе, наслеђује конвенције и општа места”¹⁷.

¹² Растко Петровић, *Африка*. Београд: Просвета, 1955, 66.

¹³ В. Гвозден, нав. дело, 202.

¹⁴ Р. Петровић, нав. дело, 64–65.

¹⁵ В. Гвозден, нав. дело, 196.

¹⁶ Исто, 197.

¹⁷ Исто, 30.

Метанаративи нације и расе у Јеротејево време нису постојали. Буржоаске револуције и национални препороди још се нису одиграли, на Дарвина и његово учење мораће се чекати скоро читав век. За Јеротеја, живот у мултинационалној и мултиконфесионалној средини био је стварност (како у Турској, тако и у Аустрији), а идеолошку подлогу за демонизацију Другог није ни поседовао; све то довело је до једног космополитског односа према Другом, у коме нема трагова колонијалног дискурса и расијализма који ће бити присутни у стваралаштву Јована Дучића, па и Растка Петровића; „у својим књижевним пословима оставио доста трагова о себи као човеку који је кроз живот пролазио широко отворених очију”¹⁸.

Јеротеј – први модерни њуџојисац?

О стваралаштву Јеротеја Рачанина данас се морамо информисати у „невеликој и све пре но поузданој литератури”¹⁹. Већ од самих почетака српске науке о књижевности, о њега су се огрешили Стојан Новаковић, који је начинио неколико великих фактографских грешака, као и Јован Скерлић, па и Милан Кашанин, који су његовом делу површно приступали²⁰. Маринковић тако спомиње пример са ноторним „бакарним гумном” које је било једно од предмета дуготрајне, ситничарске расправе између Скерлића и Станоја Станојевића²¹.

Спорни одломак гласи: „И ту нам *казиваху* (курзив М. М.): Када су раније Срби из Прекоморја прешли из српске земље иза Троје града – и затим се Срби и назвали по реци тој, те су најпре на Овче поље пали; и ту су сковали од бакра гумно [...]”²². Скерлић му је на основу тог примера, као и називања Нила реком која истиче из раја, приписао лаковерност и празноверје; овој тврдњи супротставио се Станојевић, исправно приметивши да Јеротеј само *преноси* веровање. Међутим, несупстанцијалност оваквог дискутовања о Јеротејевом писању Маринковић доказује тиме да је „бакарно гумно [...] специфичан назив за место где се, између осталог, обављала вршидба жита”²³, те да се ради о примеру мешања учених легенда с народном традицијом.

¹⁸ Б. Маринковић, нав. дело, 78.

¹⁹ Исто, 73.

²⁰ Исто, 74.

²¹ Исто, 75.

²² Јеротеј Рачанин, „Путовање ка граду Јерусалиму” (превео Јовановић Томислав). *Од Рачана до Сјерије: српска књижевност XVIII века: (барок, просветеност, класицизам, њредромантизам): хрестоматичја*. Ур. Савковић Нада. Нови Пазар: Државни универзитет; Нови Сад: Завод за културу Војводине, 2010, 42.

²³ Б. Маринковић, нав. дело, 77.

Не можемо, а да се не запањимо стањем литературе о Јеротеју и његовом делу: „све оно што се о њему досад тврдило добило је, током времена, чудовишне размере произвољних ставова”²⁴. Расправљало се чак и о томе да ли му је Јеротеј право име; година настанка његовог путописа више пута је погрешно датирана (настао је 1727. године). „Никада неће бити сигурно колико је, у ствари, савременим читаоцима могао да буде познат”²⁵; издања делова путописа под редактуром Павла Стаматовића и Стојана Новаковића у великој су мери одступала од оригинала.

Вредновање Јеротејевог путописа ишло је руку под руку са оваквим стањем наше науке. Готово увек, књижевна вредност му је оспоравана, а често би на удар долазио и сам рачански монах, који би, заједно са својом сабраћом био карактеризован као припадник пре *ѿисменостѿи* него *књижевностѿи*. Међутим, *Пуѿиашасѿвије* заслужује много позитивније веровање, у питању је „опредељење рано сазрелог интелектуалца да сведочи о свом добу и својој стварности”²⁶, а Јеротеј је „међу савременицима изузетан по томе колико је у себи носио духовног немира”, а традицију је „на свој начин, разбио и у комадима разбацао по просторима којим је прошао”²⁷.

Ми смо, након поређења Јеротејевог дела са модерним путописима, показали сличности и разлике међу њима: Јеротеј се може сматрати анахроним у погледу стилских поступака, књижевних узора и светоназора, али, с друге стране, у погледу односа према доживљеном, поимања Другог и свести о традицији на коју се наслања, изразито модеран. Стога, *Пуѿиашасѿвије* с разлогом можемо назвати првом српском путописном књигом модерне књижевности, а њеног аутора, следствено – модерним путописцем. Квалитети његовог дела, нажалост, тек треба да буду озбиљно схваћени и доживе критичку обраду какву су заслужили.

Српска путописна култура и њено место у оквиру европске још увек нису довољно истражени; последица тога јесте недостатак јасне слике о дијахронијском развоју српског путописа. Јасно је да су многе од тешкоћа у оваквом изучавању објективне – недоступност великог броја рукописних дела, доминантних у времену пре типографске културе, и, последично, непостојање адекватног генолошког модела изведеног индуктивном методом. Ипак, многобројни пропусти који се не могу објаснити друкчије до немаром и незаинтересованошћу говоре нам о томе да простора за ревалоризацију нашег културног наслеђа и те како има.

²⁴ Исто, 98.

²⁵ Исто, 103.

²⁶ Исто, 118.

²⁷ Исто.

Јеротејево дело само је игром случаја доспело до нас у интегралном облику, захваљујући руском издању; аутограф је одавно изгубљен. Можемо претпоставити да, нажалост, велики број рукописа није био те среће. Оно што је пак сигурно јесте да је, за разлику од *Пуџишасџивија*, добар део сачуване грађе остао непреведен или чак никада није ни објављен. Колико само заборављених књига чека да буде поново откривено! Наше је убеђење да би се, након само мало истраживања, постојеће историје српске књижевности морале увелико преправљати. Значајан корак у том правцу свакако би представљало давање заслуженог места Јеротеју Рачанину.

Његов значај не лежи у утицају који је остварио (јер као што смо већ напоменули, питање је у којој је мери *Пуџишасџивије* уопште и било познато савременицима) већ у томе што се у њему јасно види велика *културна промена* која је захватила оновремене Србе, који су тек започињали с укључивањем у европске токове. Јеротеј је, стога, последњи међу старима и први међу новима, дете „прелазног поколења” и вредно сведочанство о виталности српске културе, која ће се, из већ потамнелих оквира средњовековља брзо уздићи на ниво осамнаестог века, не губећи притом ништа од својих особености.

С Јеротејем, проскинитарион је достигао највиши степен који је, не одричући се својих есенцијалних жанровских особености, могао. У *Пуџишасџивију* се стичу модерни путопис и водич за ходочаснике; да би се ово двојство исправно вредновало, потребно је имати слуха за идиосинкразије књижевности времена у коме је настало; слуха који је нашим књижевним историчарима, често заслепљеним вуковским реалистичко-утилитаристичким проседеом, углавном недостајао. Надамо се да је овај рад, својим испитивањем Јеротејевог дела у светлу традиције барокног проскинитарiona и модерног путописа, макар мало допринео разумевању нашег првог модерног путописца.

Милош Михаиловић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српску књижевност
алумнус
m.m.zeon@gmail.com